

Marcin Dziadkiewicz

Uniwersytet Warszawski
(University of Warsaw, Poland)
m.dziadkiewicz@student.uw.edu.pl

ORCID: 0009-0001-7720-6088

Bartosz Filoc

Uniwersytet Warszawski
(University of Warsaw, Poland)
b.filoc@student.uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3978-4239

DOI: 10.15290/mhi.2023.22.02.22

Marginalizacja instytucji ławnika we współczesnym procesie karnym na tle ustawodawstwa PRL

ABSTRAKT

Obecność ławników w składach orzekających sądów karnych jest najistotniejszą w praktyce formą udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. W Polsce to rozwiązanie ustrojowe utrzymuje się już od przeszło 70 lat. W tym okresie kształt omawianej instytucji uległ wielu zmianom, zarówno w zakresie regulacji prawnych, jak i funkcjonowania w praktyce. Autorzy postanowili ją zbadać ze względu na rolę, jaką odgrywa w dyskursie politycznym ostatnich lat, a także ze względu na wprowadzane oraz postulowane zmiany w tym zakresie. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przekształceń roli ławnika w procedurze karnej po II wojnie światowej, skutkujących zmniejszeniem jego znaczenia w polskim systemie normatywnym, szczególnie po przemianach ustrojowych 1989 r. i poddanie ich ocenie. Dodatkowo porównanie przepisów pochodzących z dwóch różnych okresów historycznych oraz zestawienie poglądów przedstawicieli różnych grup społecznych na sposób funkcjonowania ławników w sądach karnych pozwoli ukazać omawiane zagadnienie w sposób kompleksowy i zrealizować założony cel badawczy. W tekście autorzy przywołują liczne monografie naukowe, a także badania statystyczne przeprowadzone wśród różnych grup społecznych na temat ławników oraz analizują

czynniki pozanormatywne. Ponadto przedstawione są opinie wybitnych przedstawicieli doktryny prawa karnego oraz głosy osób publicznych. Spośród źródeł pochodzących z okresu PRL, szczególną inspirację stanowiły prace prof. A. Turskiej oraz prof. M. Rybickiego, a także badania przeprowadzone przez Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Natomiast przy opisywaniu obecnego kształtu instytucji ławnika autorzy powołali się na współczesne opracowania, badania, ankiety i wypowiedzi, przede wszystkim dzieła dr. J. Kila i prof. J. Zagrodnika. Wiodącymi metodami zastosowanymi przy tworzeniu artykułu są metody: prawno-porównawcza oraz socjologiczna.

ABSTRACT

Marginalization of the Lay Judge Institution in Modern Criminal Procedure in the Context of the Legislation of the Polish People's Republic

The presence of lay judges in the composition of criminal courts is the most significant form of social participation in the administration of justice in practice. In Poland, this structural solution has been maintained for over 70 years. During this period, the discussed institution has undergone many changes, both in terms of legal regulations and functioning in practice. The Authors decided to investigate it due to the role it fulfills in the political discourse of recent years, as well as due to the changes introduced and proposed in this area. The aim of this article is to show the transformations of the role of the lay judge in the criminal proceedings after World War II, resulting in a reduction of its importance in the Polish normative system, especially after the political changes in 1989, and to assess them. Additionally, a comparison of provisions from two different historical periods and a comparison of views of representatives of different social groups on the functioning of lay judges in criminal courts will allow to comprehensively present the discussed issue and to achieve the research goal. In the text, the Authors refer to numerous scientific monographs and statistical studies conducted among different social groups on the topic of lay judges, and also analyze non-normative factors. In addition, the article adduces opinions of prominent representatives of criminal law doctrine and public figures. Among the sources from the period of the Polish People's Republic, the works of Prof. A. Turska and Prof. M. Rybicki, as well as the research conducted by the Institute of Law Studies of the Polish Academy of Sciences, were particularly inspiring. While describing the current shape of the lay judge institution, the Authors referred to contemporary studies, surveys, and statements, mainly the works of Dr. J. Kil and Prof. J. Zagrodnik. The leading methods used in creating the article are the comparative and sociological methods.

Słowa kluczowe: ławnik, Polska Rzeczpospolita Ludowa, procedura karna, udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości, marginalizacja

Key words: lay judge, Polish People's Republic, criminal procedure, participation of a social factor in exercising justice, marginalization

Wstęp

Udział czynnika społecznego w procesie karnym ma w polskim prawie procesowym wielowiekową, bogatą tradycję. W okresie rozbiorów na ziemiach polskich wprowadzano różnorodne instytucje, które miały zagwarantować udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości¹. Władze II RP również dostrzegały jego istotną rolę, czego dowodem są normy rangi konstytucyjnej wprowadzone w Konstytucji marcowej z 1921 r.² Trzeba jednak zauważyć, iż w okresie dwudziestolecia międzywojennego instytucja ławnika nie występowała w procesie karnym, a wyłącznie w sądach pracy oraz izbach handlowych. W procedurze karnej II RP pojawiły się natomiast sądy przysięgłych³. Z roli czynnika społecznego nie zrezygnowała także władza ludowa, aczkolwiek wprowadziła w tym zakresie własne rozwiązania ustrojowe. W ten sposób powstała instytucja ławników ludowych, która pomimo przemian ustrojowych po 1989 r. utrzymała się w porządku prawnym. Omawiana instytucja funkcjonuje w polskim procesie karnym do dziś, a przepisy jej dotyczące były wielokrotnie nowelizowane. Skutkiem tego procesu jest marginalizacja pozycji oraz roli ławników w procedurze karnej. Celem niniejszej pracy będzie ukazanie zmian w przepisach, w praktyce ich stosowania oraz w postrzeganiu ławników przez środowisko prawnicze oraz opinię publiczną.

Przepisy PRL – okres lat 40. i 50. XX w.

Prace nad rozwiązaniami dotyczącymi czynnika społecznego w procedurze karnej rozpoczęły się już w 1944 r., kiedy to 15 sierpnia wydano Dekret

¹ R. Jastrzębski, *Czynnik obywatelski w sądownictwie II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2021, t. 72, z. 1, s. 283-287.

² Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. nr 44, poz. 267, z późn. zm.).

³ Zob. więcej J. Maziarz, *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej w praktyce Sądu Okręgowego w Krakowie*, Warszawa 2017.

PKWN o wprowadzeniu Sądów Przysięgłych⁴. Przywołany akt prawny w art. 2 przywracał instytucję sądów przysięgłych w procedurze karnej, a zarazem w art. 1 uchylał przepisy ustawy z 1938 r.⁵ Ponadto 23 października wydano dekret PKWN o powołaniu i ukonstytuowaniu ławy przysięgłych, który określał wymogi wobec kandydatów na ławników, grupy wyłączone od orzekania czy sposób wyboru sędziów⁶. Niemalże jednocześnie, bo 12 września tego samego roku, w specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich zaczęli orzekać ławnicy. Zgodnie z art. 3 Dekretu PKWN: „Specjalny sąd karny orzeka w składzie jednego sędziego mianowanego w myśl art. 4 § 1 oraz dwóch ławników powołanych w trybie art. 4 § 2”⁷. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że specjalne sądy karne orzekały na podstawie tzw. sierpniówki, czyli Dekretu PKWN z 13 sierpnia 1944 r. bowiem zgodnie z jego art. 7: „Przestępstwa, przewidziane w niniejszym dekrete, podlegają właściwości specjalnych sądów karnych”⁸. „Sierpniówka” stała się symbolem funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w pierwszych latach władzy ludowej. Na jej podstawie skazywano nie tylko zbrodniarzy hitlerowskich, ale także żołnierzy polskiego podziemia, m.in. generała Augusta Fieldorfa ps. „Nil”⁹. Nie można pominąć tej kwestii analizując zagadnienie, jakim jest udział ławników w polskiej procedurze karnej, ponieważ to właśnie w przywołanych specjalnych sądach karnych po raz pierwszy ławnicy wydawali wyroki razem z sędziami zawodowymi. Zniesiono je Dekretem PKWN z 17 października 1946 r., a dla spraw dotychczas przez nie rozpatrywanych właściwe stały się sądy okręgowe¹⁰.

Uzasadnioną wydaje się być teza, zasugerowana przez M. Rybickiego, iż ustawodawca w latach 1944–1950 nie zdecydował jeszcze w jakiej formie należy obywatelom umożliwić sprawowanie wymiaru sprawiedliwości, czego rezultatem była „swoista dwutorowość ustrojowa”¹¹. Dowodem na to może być zdanie zawarte w „Programie prac PKWN”: „Nowe reformy sądownictwa

4 Dekret PKWN dnia 15 sierpnia 1944 r. o wprowadzeniu Sądów Przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 2, poz. 7).

5 Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. Zniesienie instytucji Sądów Przysięgłych i sędziów pokoju (Dz.U. nr 24, poz. 213). Zgodnie z artykułem 1 § 1 ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r.: „Znosi się instytucje sądów przysięgłych i sędziów pokoju”.

6 Dekret PKWN z dnia 23 października 1944 r. o powoływaniu i ukonstytuowaniu ławy przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 9, poz. 47).

7 Dekret PKWN z dnia 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich (Dz.U. 1944 nr 4, poz. 21).

8 Dekret PKWN z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. 1944 nr 4, poz. 16).

9 A. Lityński, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 69.

10 Dekret PKWN z dnia 17 października 1946 r. o zniesieniu specjalnych sądów karnych (Dz.U. 1946 nr 59, poz. 324, z późn. zm.).

11 M. Rybicki, *Ławnicy ludowi w sądach PRL*, Warszawa 1968, s. 122.

przeprowadzone i będące w projekcie, nie naruszając dotychczasowego aparatu sądowego, idą po linii zdemokratyzowania go przez wprowadzenie sądów przysięgłych, sądów gminnych, sądów obywatelskich itp.”¹². Przytoczony cytat pochodzi z broszury autorstwa Edwarda Osóbki-Morawskiego, co jednoznacznie pokazuje, że wśród kierownictwa PKWN koncepcja udziału czynnika społecznego w procedurze sądowej jeszcze się krystalizowała. Również postanowienie Sądu Najwyższego z 2 października 1946 r. o sygn. K 1127/46, w sprawie wyroku Sądu Okręgowego, który został wydany z udziałem ławy przysięgłych¹³ wskazuje, że idea sądów przysięgłych nie była wyłącznie deklaracją, a na jakimś etapie została wprowadzona w życie¹⁴. We współczesnych publikacjach pogląd M. Rybickiego jest podtrzymywany¹⁵. Jako powody zrezygnowania z instytucji sędziów przysięgłych w literaturze z okresu PRL wymienia się przykładowo chęć „zrealizowania idei udziału przedstawicieli społeczeństwa w wymiarze sprawiedliwości w innej, lepszej i bardziej demokratycznej formie, a mianowicie w postaci sądów ławniczych”¹⁶. W literaturze powstałej po upadku PRL dodatkowo wymienia się problem z możliwością kontroli składów sądów przysięgłych czy „kwestie doktrynalne”, co należy rozumieć jako problem zasady jednolitości władzy, przeciwstawianej klasycznej monteskiuszowskiej zasadzie trójpodziału władzy¹⁷. W praktyce, jak opisywał prof. A. Lityński, chodziło o kontrolę nad sędziami, co dobrze obrazuje wypowiedź W. Gomułki: „(...) aparat ten pracował dla nowej władzy, pracował dla nas”¹⁸.

Należy jednak zauważyć, że pomimo równoległego istnienia kilku form udziału czynnika społecznego w procedurze karnej, to od 1945 r. właśnie instytucja ławników stopniowo stawała się dominującym rozwiązaniem, czego dowodem był wzrost ich udziału w rozpoznawaniu kolejnych rodzajów spraw. Można w tym miejscu wymienić m.in. orzekanie:

- 1) od 1946 r. w Najwyższym Trybunale Narodowym, który sądził najważniejszych zbrodniarzy wojennych, a wśród nich m.in.: Rudolfa Hößa czy Ludwiga Fischera;
- 2) od 1945 r. w sądach okręgowych w postępowaniu doraźnym;
- 3) od 1949 r. w sądach apelacyjnych i okręgowych w I instancji, gdzie stał się zasadą;

¹² E. Osóbka-Morawski, *Odrodzona Polska w Nowej Europie*, Lublin 1944, s. 34.

¹³ Postanowienie SN z 2 października 1946 r., K 1127/46, ZOSN OIK 1947, z. IV, poz. 95.

¹⁴ M. Rybicki op. cit., s. 127.

¹⁵ M. Fajst, *Udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości PRL*, „Studia Iuridica” 1998, t. 35, s. 44-46.

¹⁶ A. Murzynowski, J. Rezler, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 1972, s. 19.

¹⁷ M. Zaborski, *U źródeł sądownictwa państwa totalitarnego: zmiany ustroju sądownictwa powszechnego w tzw. Polsce Lubelskiej (22 lipca 1944 – 31 grudnia 1944)*. *Zarys problematyki*, „Czasy Nowożytne” 2005, t. 18-19, s. 36-38.

¹⁸ A. Lityński, op. cit., Białystok 1999, s. 136.

- 4) w sprawach z udziałem nieletnich, choć na zarządzenie prezesa sąd orzekał w składzie jednoosobowym.

W 1949 r. formalnie uchylono przepisy dotyczące ław przysięgłych, a w 1950 r. ustawodawca wprowadził przepisy, w których ławnicy mieli orzekać w każdym sądzie powszechnym w I instancji. W ten sposób, po 6 latach, władza ludowa jednoznacznie wskazała w jaki sposób obywatele mają brać udział w wymiarze sprawiedliwości. Dodatkowo w 1950 r. zmieniono strukturę sądownictwa (wprowadzono sądy powiatowe, wojewódzkie i Sąd Najwyższy). Formalnie ustawodawca dokonał ostatecznego wyboru ławników jako jedynej formy udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w 1949 r., kiedy to w Ustawie o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych zawarto przepisy derogujące ławy przysięgłych¹⁹, jednak w praktyce inne formy straciły swoje znacznie wcześniej niż w 1949 r.²⁰

Regulacje dotyczące ławników znajdowały się ponadto w przepisach rozporządzenia Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r.²¹ Pomimo uchwalenia opisywanego aktu jeszcze w okresie II RP, obowiązywał on aż do 1985 r. Sama treść podlegała licznym zmianom, jednak od 1949 r. znajdowały się w niej przepisy dotyczące ławników. W art. 5, w brzmieniu nadanym ustawą z 1 lipca 1949 r., zasadą był udział ławników w składzie orzekającym w wyrażnie określonych ustawowo przypadkach. Ponadto w § 2 podkreślono niezawisłość i równość ławników względem sędziów zawodowych. Jednak już w kolejnym roku ustawodawca wyraźnie opowiedział się za zasadą rozpoznawania spraw w I instancji przez skład złożony z sędziego zawodowego oraz dwóch ławników, z wyjątkiem przypadków wyraźnie przewidzianych w ustawie oraz postępowań II instancji, gdzie orzekali wyłącznie sędziowie zawodowi²². Zaledwie w ciągu roku władza ludowa zmieniła swoje zapatrywanie co do roli, jaką mają odgrywać w polskim procesie ławnicy.

Wszystkie przytoczone kwestie obrazują, jak ważnym zagadnieniem dla ówczesnej władzy ludowej było uregulowanie przepisów dotyczących udziału obywateli w wymiarze sprawiedliwości. Z licznych koncepcji ostatecznie została wdrożona i na stałe weszła do polskiego porządku prawa karnego właśnie instytucja ławników.

Niewątpliwie najważniejszy przepis, który regulował rolę ławników ludowych w procesie karnym, stanowił art. 49 Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r.²³ Zgodnie z jego brzmieniem: „Rozpoznawanie i rozstrzyganie spraw w sądach

¹⁹ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1949 nr 32, poz. 237).

²⁰ M. Rybicki, op. cit., s. 130.

²¹ Prawo o Ustroju Sądów Powszechnych z dnia 6 lutego 1928 r. (Dz.U. 1928 nr 12, poz. 93).

²² Prawo o Ustroju Sądów Powszechnych z dnia 5 lutego 1964 r. (t.j. Dz.U. 1950, nr 39, poz. 360).

²³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. nr 33, poz. 232).

odbywa się z udziałem ławników ludowych, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie”. Ponadto normy dotyczące ławników zostały w 1976 r. znowelizowane. Nowy przepis art. 59 (w 1976 r. zmieniono także numerację przepisów, od tego momentu artykułem dotyczącym ławników był artykuł 59) Konstytucji regulował opisywane zagadnienie w sposób bardziej kompleksowy. Składał się z powtórzonego ustępu 1 oraz 3 nowych. Podkreślił w nich równość praw ławników ludowych oraz sędziów zawodowych (ust. 2), określił sposób wyboru ławników (ust. 3) oraz zamieścił delegację ustawową, która dotyczyła trybu wyboru ławników sądów wojewódzkich, rejonowych i szczególnych oraz ich kadencji²⁴. W 1960 r. uchwalono ustawę o ławnikach ludowych w sądach powszechnych²⁵, która stanowiła jedną z najważniejszych regulacji prawnych w tym zakresie, powstałych w okresie PRL. Celem ustawy było uregulowanie w jednym akcie normatywnym praw i obowiązków ławników, a także kwestii kwalifikacji zawodowych czy sposobu ich wyboru. Co ważne, ustawa jasno stanowiła, że ławnicy biorą udział w orzekaniu tylko w I instancji. Ówczesne władze uznały, że II instancja ma mieć charakter wyłącznie zawodowy.

Przepisy PRL – lata 60., lata 70. oraz lata 80. XX w.

Poza wymienionymi aktami normatywnymi, zagadnienia związane z ławnikami regulował przede wszystkim Kodeks postępowania karnego, uchwalony w 1969 r.²⁶ Artykuł 19 k.p.k. przewidywał podstawowy skład orzekający sądu w postaci jednego sędziego zawodowego oraz dwóch ławników. Jednakże prezes sądu mógł zarządzić rozpoznanie sprawy przez 3 sędziów zawodowych, ze względu na szczególną zawziętość. Ponadto § 2 przewidywał również udział 2 ławników, którzy orzekali wraz z 3 sędziami zawodowymi, w sprawach zagrożonych karą śmierci.

Już po przemianach ustrojowych 1989 r., w nowelizacji z 1 stycznia 1996 r.²⁷ dodano jeszcze jeden przypadek, który mógł stanowić wyjątek od generalnej zasady udziału ławników. Przy określonych przestępstwach (zagrożonych karą pozbawienia wolności do lat 5 lub łagodniejszą oraz co do oskarżonego pozostającego na wolności), prezes sądu rejonowego mógł przekazać sprawę do rozpoznania składowi jednoosobowemu, jeżeli było to uzasadnione

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (t.j. Dz.U. 1976 nr 7, poz. 36).

²⁵ Ustawa z dnia 2 grudnia 1960 r. o ławnikach ludowych w sądach powszechnych (Dz.U. nr 54, poz. 309, z późn. zm.).

²⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. nr 13, poz. 96).

²⁷ Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego, ustawy o ustroju sądów wojskowych, ustawy o opłatach w sprawach karnych i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 89, poz. 443, z późn. zm.).

okolicznościami. Już analiza art. 19 § 1 k.p.k. pozwala dostrzec tendencję, jaka pojawiła się w latach 90. w polskim procesie karnym do stopniowego ograniczania roli ławników. Do odstępstw od wyrażonej w art. 19 § 1 k.p.k. zasady można zaliczyć m.in:

- 1) rozpoznawanie apelacji od wyroku orzekającego karę śmierci albo wnoszącą o wymierzenie takiej kary przez sąd w składzie pięciu sędziów (art. 19 § 2);
- 2) orzekanie przez sąd powiatowy na posiedzeniu w składzie jednego sędziego. Prezes sądu mógł jednak zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 20 § 2);
- 3) rozpatrywanie spraw z oskarżenia prywatnego przez sąd powiatowy, które co do zasady odbywało się w składzie jednoosobowym. Prezes sądu mógł jednak zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, jeżeli ze względu na jej okoliczności uznał to za stosowne (art. 433 k.p.k.);
- 4) postępowanie uproszczone, gdzie wyjątkiem od zasady kolegiałości była możliwość rozpoznania sprawy przez jednego sędziego na zarządzenie prezesa sądu, o ile było to uzasadnione okolicznościami (art. 429 § 1 k.p.k.). Jednak nowe brzmienie art. 429, nadane mu nowelą z 1996 r. było zupełną odwrotnością przepisu z 1969 r. Od tego momentu zasadą stało się rozpoznawanie sprawy przez jednego sędziego zawodowego, a prezes sądu rejonowego mógł zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, jeżeli było to uzasadnione jej okolicznościami.

W 1985 r. weszła w życie nowa ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych²⁸. Uchyłała ona zarówno akt prawny o tej samej nazwie z 1928 r., jak i ustawę o ławnikach ludowych z 1960 r. Artykuł 5 wspomnianej ustawy w nieco odmienny sposób odnosił się do kwestii udziału ławników w procesie, albowiem ograniczał się do stwierdzenia, że „rozpoznawanie spraw w sądach powszechnych odbywa się z udziałem ławników ludowych, z wyjątkiem wypadków określonych w ustawach”, a w § 2 podkreślał równość praw ławników i sędziów zawodowych. Natomiast dział VII „Ławnicy ludowi” stanowił odpowiednik regulacji zawartych w ustawie o ławnikach ludowych z 1960 r. i określał kwestie formalne dotyczące ławników, takie jak wybór, kwalifikacje czy sposoby odwołania. W tym miejscu należy stwierdzić, że wszystkie wspomniane akty prawne stanowią potwierdzenie zasady, że czynnik niezawodowy orzeka wyłącznie w sprawach I instancji.

²⁸ Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 1994 nr 7, poz. 25, z późn. zm.).

Przepisy III RP – po 1989 r.

Pomimo transformacji ustrojowej w 1989 r. oraz związanych z nią zmian prawnych, instytucja ławników pozostała w polskim prawie procesowym. Nowa Konstytucja z 1997 r. reguluje kwestię udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości nad wyraz ogólnie. Mowa konkretnie o treści art. 182: „Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa”²⁹. Konstytucja RP, zupełnie inaczej niż Konstytucja PRL z 1952 r., pozostawiła ustawodawcy decyzję w kwestii wyboru sposobu udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Zdecydował się on utrzymać ławników, czego wyrazem były regulacje zawarte w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r.³⁰ Podobnie jak w k.p.k. z 1969 r., tak również w obecnie obowiązującym Kodeksie ustawodawca pozostał przy kolejalnym orzekaniu sędziego zawodowego i dwóch ławników, co wynika wprost z treści art. 28 § 1 k.p.k. Warto zwrócić ponadto uwagę na ówczesny § 3 w brzmieniu z 1997 r.: „W sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności, sąd orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników”. Kolejne zmiany omawianego artykułu będą stopniowo ograniczać udział składu pięcioosobowego. Bowiem już w 2003 r.³¹ udział trzech ławników, orzekających razem z dwoma sędziami zawodowymi, został ograniczony wyłącznie do spraw o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności. Jednak do największej nowelizacji art. 28 doszło w 2007 r.³², kiedy postanowiono odejść od obowiązującej przeszło kilkadziesiąt lat zasady udziału czynnika społecznego w składzie orzekającym w I instancji. Wprowadzono zupełnie nowe rozwiązanie, a mianowicie od tego momentu regulą stało się, że sąd na rozprawie głównej orzeka w składzie jednego sędziego zawodowego. Jednocześnie dodano także § 2, który stanowił, że „w sprawach o zbrodnie sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników”. Ta decyzja ustawodawcy sprawiła, że udział ławników w procesie karnym stał się znikomy. Warto jednak podkreślić, iż w 2015 r.³³ weszła w życie ostatnia, jak na ten moment, nowelizacja art. 28 k.p.k. Zmieniono

²⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.).

³⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375, z późn. zm.).

³¹ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. nr 17, poz. 155, z późn. zm.).

³² Ustawa z dnia 15 marca 2007 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 112, poz. 766).

³³ Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U., poz. 1247, z późn. zm.).

paragraf dotyczący możliwości wydania postanowienia przez sąd I instancji o rozpoznaniu sprawy szczególnie zawilej przez skład inny niż jednoosobowy. Dodano przesłankę wagi sprawy, ale co ważniejsze dawał on możliwość rozpoznania sprawy przez sędziego zawodowego i dwóch ławników. Bowiem do 2015 r. ustawodawca przewidywał jedynie rozpoznanie tego typu sprawy przez skład trzech sędziów zawodowych. Pomimo tej zmiany od 2007 r. zasada udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości została znacząco ograniczona.

W tym miejscu warto wrócić do postępowań szczególnych, a mianowicie z oskarżenia prywatnego oraz uproszczonego. W kwestii pierwszego z wymienionych rodzajów postępowań należy omówić art. 486 k.p.k. W brzmieniu pierwotnym, z 1997 r.³⁴, artykuł nie różnił się znacząco od swojego odpowiednika z k.p.k. z 1969 r. Mianowicie jako zasadę przyjęto rozpoznanie sprawy przez sędziego zawodowego, a prezes sądu rejonowego ze względu na okoliczności mógł zarządzić rozpoznanie sprawy kolegialnie przez sędziego oraz dwóch ławników. Jednakże w § 2 ustawodawca wyróżnił jeszcze jeden przypadek kolegiального rozpoznania sprawy. Miało to miejsce w sytuacji, gdy sąd orzekał w sprawie o przestępstwo z art. 212 Kodeksu karnego, czyli zniesławienie³⁵. Obecnie składem orzekającym w sprawie jest skład jednoosobowy, ponieważ w 2007 r. ustawodawca derogował art. 486 k.p.k. W związku z tym zastosowanie znajdzie art. 28 k.p.k. Postępowanie uproszczone zostało uregulowane w art. 476 k.p.k. W brzmieniu pierwotnym sąd rozpatrywał sprawy jednoosobowo, ale dokładnie tak samo jak w przypadku postępowań z oskarżenia prywatnego, prezes sądu rejonowego mógł zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego oraz dwóch ławników. Jednak nowelizacja z 2007 r. udział ławników w postępowaniu uproszczonym całkowicie usunęła. Bowiem ze zmienionego § 1 art. 476 k.p.k. usunięto możliwość zarządzenia przez prezesa rozpoznania sprawy przez skład z ławnikami. Wyraźnie również wyłączono możliwość zastosowania art. 28 § 3 k.p.k., który pozwalał sądowi I instancji na rozpoznanie sprawy w składzie trzech sędziów, a w brzmieniu nadanym mu nowelizacją z 27 września 2013 r., jednego sędziego i dwóch ławników. Samo postępowanie uproszczone zostało derogowane z k.p.k. w 2015 r.

Poza k.p.k. i Konstytucją RP również ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych z 2001 r.³⁶ współcześnie zawiera przepisy dotyczące ławników. Mianowicie art. 4 § 1 stanowi, że: „W sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości obywatele biorą udział przez uczestnictwo ławników w rozpoznawaniu spraw przed sądami w pierwszej instancji, chyba że ustawy stanowią inaczej”.

³⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. nr 89, poz. 555).

³⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1138, z późn. zm.).

³⁶ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 2023, poz. 217).

Dodatkowo w rozdziale 7 działu IV zawarto zbiór przepisów dotyczących kwestii formalnych, m.in. sposobu wyboru, kadencji czy kwalifikacji zawodowych kandydatów. Jak widać nowa ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych nie stanowiła *novum* w zakresie roli oraz kompetencji ławników.

W następnych latach miały miejsce kolejne nowelizacje przepisów dotyczących udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, jednak do ostatniej znaczącej zmiany w omawianej instytucji doszło w grudniu 2017 r.³⁷ Nowelizacja Ustawy o Sądzie Najwyższym wprowadziła do omawianego sądu ławników, a przepisy ich dotyczące zostały zawarte w nowym rozdziale 6 „Ławnicy SN”. Takie rozwiązanie w kwestii procedury nie pojawiło się w dotychczasowej historii polskiego prawa karnego. Zgodnie z ustawą ławnicy orzekają w kwestii skarg nadzwyczajnych oraz w sprawach Izby Dyscyplinarnej.

Zatem instytucja ławników, jak i przepisy jej dotyczące, przeszły wiele zmian. Pomimo pojawienia się odpowiednich regulacji ustawowych, jak i konstytucyjnych w okresie PRL, w III RP znaczenie ławników malało. Należy zadać pytanie, czy taka sama sytuacja miała miejsce w kwestii postrzegania społecznego pracy sędziów niezawodowych.

Ławnik ludowy w okresie PRL

W pierwszej części artykułu zostały prześledzone zmiany w regulacjach dotyczących udziału ławników w postępowaniu karnym na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. Teraz zostanie opisany wpływ, jaki na dzisiejszy kształt tej instytucji miały różne czynniki pozanormatywne: uwarunkowania historyczno-prawne i społeczne. Zbadane zostaną również zmiany, jakie zaszły w tym czasie w jej postrzeganiu oraz dlaczego jej znaczenie jest stopniowo zmniejszane, a finalnie procesy te zostaną poddane ocenie.

Pozycja ławnika ludowego w okresie PRL była w dużym stopniu uwarunkowana czynnikami politycznymi i ideologicznymi. Zarówno doktryna, jak i działania ustawodawcy w tym zakresie wskazywały na istotne znaczenie czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Uważano, że rozszerzanie udziału mas w rządzeniu państwem jest wyrazem ogólnej tendencji rozwoju państwowości socjalistycznej i musi obejmować również sferę wymiaru sprawiedliwości³⁸. Twierdzono wręcz, że „w krajach socjalistycznych proces rozszerzania udziału obywateli w rządzeniu państwem stanowi fundamentalną zasadę ustrojową”, a „w przeszłości rewolucyjny ruch robotniczy zawsze widział

³⁷ Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1904, z późn. zm.).

³⁸ A. Turska, *Czynnik społeczny i zawodowy w wymiarze sprawiedliwości*, Warszawa 1971, s. 51.

w sądach sprawowanych z udziałem przedstawicieli mas pracujących gwarancję ludowego wymiaru sprawiedliwości, wolnego od przywilejów klasowych”³⁹. Szeroko pojęty udział czynnika społecznego w orzekaniu wywodzono z ZSRR, mimo że zdobył popularność i rozwijał się od lat także w krajach zachodnich, choć w nieco odmiennych formach.

Poza wypowiedziami zabarwionymi propagandą dawnego systemu, w literaturze pojawiały się również argumenty merytoryczne, przemawiające za istnieniem i poszerzaniem obecności ławników w polskich sądach. „Upatrywano w ich działalności trzy funkcje: 1) sędzię społecznego, 2) kontroli społecznej, 3) łącznika między sądem a społeczeństwem”⁴⁰. Wskazywano także, że realizacja zasady kolegialności kosztem orzekania jednoosobowego jest „bardziej demokratyczna, gwarantuje wszechstronną ocenę i podnosi autorytet wydawanych decyzji”⁴¹. Postulowano wręcz decydujący wpływ ławników na treść ferowanych wyroków, całkowite zrównanie z sędziami i udział we wszystkich rodzajach postępowań sądowych⁴².

Wśród samych ławników także przeważała pozytywna ocena przydatności swojej pracy – w badaniu Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk (INP PAN) z 1965 r. najpopularniejsze odpowiedzi przedstawiały się następująco: 79,4% z ankietowanych ławników stwierdziło, że ich obecność w komplecie sądu daje gwarancję, że wyrok sądowy odpowiada bardziej opinii społecznej, 50,6%, że dzięki nim sędzia sumiennej rozpatruje sprawy, a 38,3%, że przeciwdziała zawodowej rutynie sędziego przez doświadczenie życiowe. Łącznie jedynie 8,1% badanych stwierdziło społeczną nieprzydatność swojej funkcji⁴³.

W tym samym badaniu 84,9% ankietowanych uważa, że ich zdanie ma rzeczywisty wpływ na treść wyroku sądowego. Wśród ławników powtarzających kadencję współczynnik ten sięgnął aż 95,7%⁴⁴. Ponadto 75,6% badanych stwierdziło, że z chęcią zgodzili się na objęcie funkcji ławnika. W innym badaniu INP PAN przeprowadzonym wśród prokuratorów 64,9% pozytywnie oceniło pracę ławników i opowiedziało się za utrzymaniem tej instytucji, natomiast 32,5% było temu przeciwnych⁴⁵. Tak pozytywna opinia jest dowodem „wysokiego prestiżu tej instytucji, przekonania o rzeczywistej, a nie fasadowej roli ławnika w sądzie i osobistego zainteresowania dla prawa i wymiaru sprawiedliwości w działaniu”⁴⁶.

39 M. Rybicki, op. cit., s. 93.

40 W. Daszkiewicz, *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995, s. 118.

41 M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 250.

42 M. Rybicki, op. cit., s. 95-107.

43 Ibidem, s. 112-114.

44 A. Turska, op. cit., s. 72.

45 Ibidem, s. 83.

46 Ibidem, s. 79.

Należy niestety także pamiętać, że praktyka sądowa w tamtym okresie czasem znacząco odbiegała od uregulowanego ustawami kształtu. Powoływanie ławników w niezgodnej z prawem liczbie czy realizowanie przez nich swoimi decyzjami woli politycznej władz stanowiło wypaczenie sensu tej instytucji⁴⁷. Ławnicy zwykle znajdowali się w składach orzekających w tzw. procesach pokazowych prowadzonych przeciwko osobom niewygodnym dla komunistycznych władz. Wykorzystywały one funkcje tej instytucji do zalegalizowania dokonywanych zbrodni w oczach opinii publicznej.

Kierunek zmian regulacji normatywnych dotyczących ławników i jego ocena

Kierunek zmian w przepisach dotyczących udziału czynnika społecznego w polskich postępowaniach jest od lat wyraźny i nie wydaje się być przełamany niedawnym wprowadzeniem ławników do Sądu Najwyższego. Jest to krok w przeciwnym niż dotychczas kierunku, ale stanowi zmianę o niewielkim oddziaływaniu faktycznym (na kadencję 2023–2026 wybrano 30 osób), ponadto poddawaną krytyce ze względu na szczególne skomplikowanie spraw zawisłych przed SN i jednakowe wymagania stawiane ławnikom SN oraz sądów powszechnych. Krytycy uważają, że ławnicy jako sędziowie niezawodowi, bez ukończenia studiów prawniczych oraz bez wymaganych umiejętności nie są w stanie orzekać w sposób prawidłowy w sprawach trafiających do Sądu Najwyższego, które cechują się wysokim poziomem skomplikowania⁴⁸. Nie należy jednak lekceważyć tego rozwiązania, ponieważ jego ewentualny sukces może doprowadzić do kontynuowania prac w celu zwiększenia obecności ławników w składach orzekających.

Przeważający kierunek przyjęty przez ustawodawcę w tym zakresie nad wyraz dobitnie wyraził w 2008 r. ówczesny wiceminister sprawiedliwości, Zbigniew Wrona: „należy zgodzić się z opinią, że wskutek wejścia w życie ustawy z 2007 r. nastąpiło ograniczenie udziału ławników w orzekaniu. Jednakże, jest to wyraz kontynuacji tendencji zapoczątkowanej już kilka lat wcześniej, a mającej na celu uzawodowienie składów orzekających oraz ograniczenie udziału ławników w składach sądujących we wszystkich kategoriach spraw”⁴⁹.

47 W. J. Wysocki, *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994, s. 192.

48 J. Kil, *Ławnicy jako forma udziału czynnika społecznego w polskim procesie karnym*, Warszawa 2021, s. 80.

49 Odpowiedź Z. Wrony – podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 2639 w sprawie funkcjonowania nowych zasad formowania składu orzekającego sądu z dnia 28 maja 2008 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/5D76FE77>, (27.11.2022).

W postępowaniu cywilnym ograniczenia wprowadzono nowelizacją Kodeksu postępowania cywilnego⁵⁰ i kilku innych ustaw z 1996 r. Choć postępowanie to nie jest przedmiotem niniejszego artykułu, to warto zwrócić uwagę na uzasadnienie rządowego projektu tej ustawy. Jego autorzy wskazali, że „udział ławników w tym postępowaniu ma charakter wyłącznie formalny, gdyż nie posiadają oni odpowiedniej wiedzy prawniczej koniecznej przy rozpoznawaniu spraw cywilnych”⁵¹.

Jak wspomniano wyżej, w postępowaniu karnym tendencja ustawodawcy III RP do ograniczania udziału ławników objawiła się wyraźnie już w połowie lat 90., a kolejne zmiany wprowadzono nowelizacją k.p.k. w 2007 r. Jakie uzasadnienie przedstawiło wtedy Ministerstwo Sprawiedliwości? Otóż przyczyną nowelizacji miały być „względy społeczne oraz ekonomiczne związane ze sprawnością i kosztami funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, dążenie do usprawnienia pracy sądów i przyspieszenia czasu rozpoznawania spraw”. Ponadto tłumaczono, że racjonalne jest korzystanie ze składu zawodowego, ze względu na systematyczny wzrost spraw o skomplikowanym charakterze, które wymagają profesjonalnego przygotowania składu orzekającego, znajomości techniki wykładni, prawa Unii Europejskiej. To powoduje – zdaniem Ministerstwa – że w sądach przeważają sprawy, w których ewentualna pomoc ławników przy ich rozstrzyganiu jest niewielka albo żadna⁵².

Skutkiem takiego stanowiska ustawodawcy jest marginalizacja instytucji ławnika. Świadczą o tym dobitnie dane statystyczne. Dla przykładu – odsetek spraw o przestępstwa, rozpoznanych w 2012 r. przez składy kolegialne wynosił 1%. Pozostałe 99% spraw rozpoznano jednoosobowo⁵³. Czy wobec tego można mówić o obowiązywaniu zasady kolegialności?

W doktrynie pojawia się wiele nieprzychylnych wypowiedzi dotyczących obecnego stanu prawnego w zakresie pozycji ustrojowej ławnika. Według J. Kila „wysoce negatywnie oceniono (...) dający się zaobserwować na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat w polskim prawodawstwie swoisty trend legislacyjny, systematycznie ograniczający zasadę kolegialności orzekania w sprawach karnych na rzecz szerokiej implementacji zasady orzekania jednoosobowego, realizowany w szczególności poprzez istotne ograniczanie zakresu udziału

⁵⁰ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1805, z późn. zm.).

⁵¹ Odpowiedź Z. Wrony – podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 2639 w sprawie funkcjonowania nowych zasad formowania składu orzekającego sądu z dnia 28 maja 2008 r., <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/5D76FE77>, (27.11.2022).

⁵² J. Ruzzewski, *Ramy prawne wyboru i funkcjonowania ławników w Polsce*, [w:] *Ławnicy – społeczni sędziowie w teorii i praktyce*, red. J. Ruzzewski, Suwałki 2011, s. 37.

⁵³ G. Artymiak, *Zasada kolegialności*, [w:] *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3: *Zasady procesu karnego*, cz. II, red. P. Wiliński, Warszawa 2014, s. 1405-1406.

czynnika społecznego w orzekaniu w drodze redukcji katalogu spraw podlegających rozpoznaniu w składzie mieszanym zawodowo-ławniczym, czego kluczowym przejawem była m. in. nowelizacja k.p.k. z 2007 r.⁵⁴. W opinii J. Skorupki udział czynnika społecznego w postępowaniu karnym odbywający się w granicach określonych w ustawie „niestety – jest niewielki”⁵⁵. Natomiast J. Zagrodnik uznał, że „obowiązujące uregulowanie dotyczące kompozycji składów sądujących w sprawach karnych trudno uznać za zadowalające”, a nowelizacja z 2007 r. sprawiła, że postępowanie karne „jest w istocie podporządkowane zasadzie jednoosobowego orzekania, z pewnymi, nielicznymi wyjątkami na rzecz kolegialności”⁵⁶.

Funkcja instytucji ławnika w porównaniu z aktualnymi przepisami oraz Konstytucją RP

Nie stwierdzono niezgodności wspomnianych uregulowań z art. 182 Konstytucji RP, jednak skłania do myślenia postawa ustawodawcy, który zdaje się uważać, że skoro przepis ten stanowi: „udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa”, to ustawa może też zlikwidować jego faktyczne znaczenie w systemie normatywnym. A przecież Konstytucja w wyraźny sposób wymaga jego istnienia, wobec czego udział ten nie może być jedynie teoretyczny. Może być on realizowany na różne sposoby: poprzez udział w procesie karnym w określonej roli procesowej podmiotów reprezentujących interes społeczny, czy poprzez dostęp obywateli do odbywanych publicznie rozpraw. Jednak przede wszystkim wyraża się on w udziale w składzie organu wydającego rozstrzygnięcia, czyli w systemie polskim w obecności ławników w składach orzekających (udział czynnika społecznego w procesie karnym *sensu stricto*)⁵⁷, wobec czego obecność ta powinna mieć rzeczywisty wpływ na kształt wymiaru sprawiedliwości.

Wydaje się też, że przytoczone racje (nieznajomość prawa wśród ławników i wysokie koszty ich działania), przedstawione jako uzasadnienie zmian, pokazują niezrozumienie funkcji ławnika i idei społeczeństwa obywatelskiego. Przedstawiciele doktryny wskazują⁵⁸, że względy ekonomiki procesowej nie mogą decydować o wprowadzaniu rozwiązań proceduralnych, które

⁵⁴ J. Kil, op. cit., s. 13.

⁵⁵ J. Skorupka, 7. *Zasady prowadzenia procesu karnego*, [w:] *Proces karny*, red. J. Skorupka, Warszawa 2022; <https://sip.lex.pl>, (13.03.2023).

⁵⁶ J. Zagrodnik, 9.2.5. *Zasada kolegialności sądów*, [w:] *Proces karny*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2021; <https://sip.lex.pl>, (13.03.2023).

⁵⁷ Idem, 9.2.6. *Zasada udziału czynnika społecznego w procesie karnym*, [w:] *Proces karny*, red. idem, Warszawa 2021; <https://sip.lex.pl>, (27.02.2023).

⁵⁸ Idem, 9.2.5. *Zasada kolegialności sądów*...

obniżałyby merytoryczną wartość procesu wyrokowania, bowiem głównym celem wyboru ławnika nie jest – i nie powinno być – obniżenie kosztów czy przyspieszenie postępowania⁵⁹. Celem tym jest natomiast realizacja zasady kolegialności, postulatu udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, demokratyzacji sądownictwa, zbliżenie sądu do społeczeństwa, uczynienie go „bardziej ludzkim”. Kolegialne wydawanie rozstrzygnięć ma być bardziej przekonujące, ułatwiać uzyskanie akceptacji ogółu. Ponadto wiąże się ono z możliwością poszerzonej i rzetelnej oceny stanu faktyczno-prawnego, dla której niezbędne jest przedyskutowanie i analiza zagadnień prawnych i społecznych, związanych zarówno z samym czynem, jak i osobowością sprawcy⁶⁰, a która prowadzi do zmniejszenia prawdopodobieństwa błędu czy przeoczenia. Udział czynnika społecznego w orzekaniu zwiększa kontrolę społeczną nad wymiarem sprawiedliwości, działa dyscyplinująco i mobilizująco na czynnik zawodowy, sprzyja prawidłowości wydawanych rozstrzygnięć, ograniczając ryzyko ich arbitralności⁶¹. Realizacja zasady kolegialności i reprezentacji czynnika społecznego w sprawach karnych stanowi wręcz jeden z filarów demokracji, ponieważ umożliwia on udział obywateli w zarządzaniu państwem, a także jest formą współdecydowania o sprawach innych obywateli⁶².

Funkcje te docenił Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 29 listopada 2005 r., według którego ławnicy „reprezentują różnorodne grupy społeczne, przeciętnych obywateli z ich doświadczeniem życiowym oraz zawodowym, co, stwarzając możliwość kolegialnego rozstrzygania na podstawie konfrontacji fachowego i społecznego punktu widzenia, zabezpieczać ma organy wymiaru sprawiedliwości przed izolacją i wyobcowaniem”⁶³.

Instytucja ławnika w oczach współczesnego polskiego społeczeństwa

W świadomości społecznej ławnicy również zajmują niezadowalającą pozycję. Wiedza o ich funkcjonowaniu w Polsce jest wyjątkowo powierzchowna, a czasem wręcz oparta na stereotypach i doświadczeniach historycznych.

Według badań CBOS aż 55% Polaków twierdzi, że ławnicy tylko obserwują przebieg rozprawy, a zaledwie 41% badanych uważa, że biorą oni udział w podejmowaniu decyzji razem z sędzią⁶⁴. A przecież art. 4 § 2 p.u.s.p. stanowi,

⁵⁹ J. Kil, op. cit., s. 41-42.

⁶⁰ J. Zagrodnik, 9.2.5. *Zasada kolegialności sądów*, [w:] *Proces karny*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2021; <https://sip.lex.pl>, (27.02.2023).

⁶¹ J. Kil, op. cit., s. 42.

⁶² K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013, s. 68.

⁶³ Wyrok TK z 29.11.2005r., P 16/04, OTK ZU 2005, nr 10A, poz 119, s. 1390.

⁶⁴ A.S. Bartnik, *Sędzia czy kibic? Rola ławnika w wymiarze sprawiedliwości III RP*, Warszawa 2009, s. 95-96.

że „przy rozstrzygnięciu spraw ławnicy mają równe prawa z sędziami i asesorami sądowymi”. Tymczasem ponad połowa mieszkańców naszego kraju nie zdaje sobie sprawy, że ławnicy mogą zgodnie z prawem nawet przegłosować sędziów zawodowych, a tym samym w decydujący sposób wpłynąć na treść wyroku. Co jeszcze bardziej niepokojące, według ankiety z 2011 r. aż 20% spośród samych ławników nie wie, że nie musi zgadzać się z sędzią w zakresie orzekania o karze i winie oskarżonego⁶⁵. Choć w praktyce taki brak zgody nie zdarza się często, jego możliwość stanowi jednak ważny element tej funkcji, wskazujący na ideę i sens obecności ławników w składzie orzekającym. Tymczasem powszechne są opinie, że są oni tylko pomocnikami sędziów, a ponadto stanowią relikty komunizmu, który należy usunąć z systemu prawnego⁶⁶, choćby w wyrazie potępienia wobec dawnego ustroju. Z opracowania CBOS wynika, że zaledwie 60% społeczeństwa chce utrzymania tej instytucji, w tym jedynie 18% jest o tym zdecydowanie przekonanych⁶⁷. Sam fakt, że ostatnie takie badanie CBOS pochodzi z 2004 r. może wskazywać na ogólny brak zainteresowania tą tematyką i marginalizację problemów z nią związanych.

Także sędziowie nieraz wypowiadają się nieprzychylnie o ławnikach. Według badań ledwie 50% sędziów pozytywnie ocenia ich pracę⁶⁸. Co więcej, niemal 35,71% sędziów opowiada się za całkowitą likwidacją ich udziału w postępowaniu⁶⁹, twierdząc m. in., że są reliktem dawnego systemu, nie rozumieją przepisów, systemu prawnego jako całości, kierują się subiektywnymi odczuciami, a ponadto występują trudności w komunikacji z nimi i nieporozumienia, które utrudniają pracę sądu⁷⁰. Sami ławnicy czasami twierdzą, że na sali czują się niepotrzebni, „jak meble”⁷¹, że są traktowani „jak wazon” lub „paprotki”⁷², co oznacza, że nie widzą swojego wpływu na prowadzone postępowanie i co wyraźnie kontrastuje z ich opiniami sprzed 60 lat. Choć wspomnieć należy, że w tej grupie nadal przeważa pozytywna ocena sprawowanej funkcji⁷³.

65 W. Klaus, *Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w opiniach ławników*, [w:] *Ławnicy – społeczni sędziowie w teorii i praktyce*, red. J. Ruzewski, Suwałki 2011, s. 11.

66 J. Kil, op. cit., s. 81.

67 Centrum Badania Opinii Społecznej: *Co Polacy wiedzą o ławnikach. Komunikat z badań*, Warszawa 2004; https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_139_04.PDF, (26.02.2023).

68 P. Sitniewski, *Analiza wyników ankiet prezesów sądów w zakresie wyboru ławników*, [w:] *Ławnicy – społeczni sędziowie w teorii i praktyce*, red. J. Ruzewski, Suwałki 2011, s. 87.

69 Ibidem, s. 78.

70 M. Wenclik, *Ewolucja instytucji ławnika w Polsce*, [w:] *Ławnicy – społeczni sędziowie w teorii i praktyce*, red. J. Ruzewski, Suwałki 2011, s. 73.

71 A.S. Bartnik, op. cit., s. 110.

72 P. Sitniewski, op. cit., s. 89.

73 M. Wenclik, op. cit., s. 72.

Obecność ławników w polskich sądach

Jednym ze skutków przedstawionej sytuacji jest to, że stale brakuje chętnych do kandydowania na stanowisko ławnika⁷⁴. W latach 2000–2003 wybrano o 6 981 ławników mniej, niż wynosiło zapotrzebowanie zgłoszone przez prezesów sądów, natomiast na kadencję 2008–2011 powołano już zaledwie 60% potrzebnych ławników⁷⁵. Fakt ten nie wydaje się zaskakujący, stosunkowo wysokie wymagania stawiane kandydatom w połączeniu z niewielką rekompensatą wynoszącą obecnie niewiele ponad 100 złotych za dzień pracy nie pomagają w budowaniu prestiżu sprawowania tej funkcji. Trudno też o jej popularność czy powszechne poważanie w społeczeństwie.

W związku ze zmianami w prawie liczba ławników zmniejsza się niemal z roku na rok. Na kadencję 2000–2003 wybrano ich 44 372, ale już w okresie 2012–2015 funkcję tę sprawowały tylko 13 933 osoby. Nieprzypadkowo spadek ich liczby o ponad 2/3 nastąpił po wspomnianej już wielokrotnie nowelizacji k.p.k. z 2007 r. Natomiast na aktualną kadencję, a więc na lata 2020–2023, wybrano ich jedynie 9 186⁷⁶. Liczba ta stoi w wyraźnym kontraście z liczbą ławników aktywnych w okresie PRL, która była kilkudziesięciokrotnie większa niż liczba sędziów⁷⁷ i na przestrzeni lat wahała się pomiędzy 50 a 65 tysięcy⁷⁸. Nietrudno zauważyć, że obecnie znacznie trudniej spotkać ławnika na sali sądowej niż kilkadziesiąt lat temu.

Zakończenie

Podsumowując, udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości w obowiązującym stanie prawnym został znacznie ograniczony w stosunku do pierwotnych regulacji dotyczących udziału ławników w postępowaniach karnych⁷⁹. Punktem wyjściowym dla kompozycji składów orzekających był skład kolegialny, mieszany, od którego wprowadzano większą lub mniejszą liczbę wyjątków. Jak zostało wykazane, przez cały okres od PRL po III RP, ławnicy jako forma udziału czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości cieszyli się co do zasady przychylną oceną doktryny, lecz już nie zawsze ustawodawcy. Wobec tych rozbieżności obecny stan prawny należy uznać za niezadowolający.

74 A. Łukasiewicz, *Kto może zostać ławnikiem*, „Rzeczpospolita”, 2003; <https://archiwum.rp.pl/artyku-1/459349-Sedzia-z-przypadku-Lawnicy-nawet-jesli-milcza--sa-obecni.html>

75 M. Wenclik, op. cit., s. 71.

76 Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2022*, Warszawa 2022, s. 187.

77 M. Rybicki, op. cit., s. 97.

78 J. Kil, op. cit., s. 37.

79 J. Ruszewski, op. cit., s. 35.

Jeśli ograniczanie obecności ławników w procesie karnym jest efektem przekonania ustawodawcy, że instytucja ławnika nie spełnia należycie swoich funkcji, a wobec tego jest niepożądana w systemie prawnym, rozważyć powinien *de lege ferenda* wprowadzenie lub rozszerzenie innych form udziału czynnika społecznego w polskim procesie karnym, bowiem art. 182 Konstytucji RP nie wymaga istnienia instytucji ławnika. Inspirację dla opracowania nowej, własnej koncepcji mogą stanowić inne systemy prawne.

Wydaje się jednak, że ławnicy przez dziesiątki lat funkcjonowania zdążyli na stałe wpisać się w polską tradycję prawną, a całkowita likwidacja tej instytucji w najbliższym czasie jest niezwykle mało prawdopodobna. Wobec tego obecnie jako najwłaściwsze rozwiązanie jawi się stopniowe zwiększanie ich udziału w procesie karnym, aby sprostać wymogom nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego. W tym miejscu zaproponować można zmianę art 28 § 1 k.p.k. i powrót do zasady orzekania kolegialnego, w składzie trzyosobowym składającym się z jednego sędziego zawodowego i dwóch ławników, w sprawach karnych w postępowaniu pierwszej instancji. Jednak uwzględniając głosy krytyczne, należy postulować jednocześnie odpowiednią reformę obecnych regulacji w kierunku poprawy efektywności ławników w sprawowaniu ich funkcji, koordynacji współpracy z sędziami, a także wzrostu ich pozycji w społeczeństwie, np. poprzez wprowadzenie w tym zakresie wyborów powszechnych czy zwiększenie korzyści wynikających z pełnienia obowiązków, choćby w drodze podwyższenia przysługującej im rekompensaty. Rozważenia wymagają też zmiany w zakresie szkoleń dla ławników. Warto również pamiętać o tym, że potrzebna jest nie tylko nowelizacja przepisów dotyczących funkcjonowania ławników, ale także działania „upowszechniające wiedzę o tej instytucji, w tym o prawach i obowiązkach, jakie wiążą się z jej wykonywaniem”⁸⁰. Niewątpliwie ważnym zadaniem jest rozpoczęcie dyskusji między zainteresowanymi grupami nad tym, jak w przyszłości powinien wyglądać udział czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości.

⁸⁰ Ibidem, s. 11.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1952 nr 33, poz. 232).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).
- Rozporządzenie z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1928 nr 12, poz. 93).
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz.U. 1938 nr 24, poz. 213).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o wprowadzeniu Sądów Przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 2, poz. 7).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz.U. 1944 nr 4, poz. 16).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 12 września 1944 r. o specjalnych sądach karnych dla spraw zbrodniarzy faszystowsko-hitlerowskich (Dz.U. 1944 nr 4, poz. 21).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 października 1944 r. o powoływaniu i ukonstytuowaniu ławy przysięgłych (Dz.U. 1944 nr 9, poz. 47).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 17 października 1946 r. o zniesieniu specjalnych sądów karnych (Dz.U. 1946 nr 59, poz. 324).
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju (Dz.U. 1938 nr 24, poz. 213).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie prawa o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1949 nr 32, poz. 237).
- Ustawa z dnia 2 grudnia 1960 r. o ławnikach ludowych w sądach powszechnych (Dz.U. 1960 nr 54, poz. 309).
- Ustawa z dnia 5 lutego 1964 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. 1964 nr 12, poz. 93).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1805).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1969 nr 13, poz. 96).
- Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 1994 nr 7, poz. 25).

- Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o zmianie Kodeksu postępowania karnego, ustawy o ustroju sądów wojskowych, ustawy o opłatach w sprawach karnych i ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1995 nr 89, poz. 443).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. 2023, poz. 217).
- Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2003 nr 17, poz. 155).
- Ustawa z dnia 15 marca 2007 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. 2007 nr 112, poz. 766).
- Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2013, poz. 1247).
- Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1904).

Wyroki

- Wyrok TK z 29.11.2005r., P 16/04, OTK ZU 2005, nr 10A, poz. 119, s. 1390.
- Postanowienie SN z 2 października 1946 r., K 1127/46, ZOSN OIK 1947, z. IV, poz. 95.

Źródła internetowe

- Centrum Badania Opinii Społecznej: *Co Polacy wiedzą o ławnikach. Komunikat z badań*, Warszawa 2004; https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2004/K_139_04.PDF
- Odpowiedź Z. Wrony – podsekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości – z upoważnienia ministra – na interpelację nr 2639 w sprawie funkcjonowania nowych zasad formowania składu orzekającego sądu z dnia 28 maja 2008 r., <http://orka2.sejm.gov.pl>
- Łukaszewicz A., *Kto może zostać ławnikiem*, „Rzeczpospolita”, 2003; <https://archiwum.rp.pl/artykul/459349-Sedzia-z-przypadku-Lawnicy-nawet-jesli-milcza--sa-obecni.html>
- Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2022*, Warszawa 2022; <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2022,2,22.html>

Literatura

- Bartnik A.S., *Sędzia czy kibic? Rola ławnika w wymiarze sprawiedliwości III RP*, Warszawa 2009.
- Cieślak M., *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984.
- Daszkiewicz W., *Proces karny. Część ogólna*, Poznań 1995.
- Fajst M., *Udział czynnika społecznego w wymiarze sprawiedliwości PRL*, „*Studia Iuridica*” 1998, t. 35.
- Jastrzębski R., *Czynnik obywatelski w sądownictwie II Rzeczypospolitej*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2021, t. 67, z. 1.
- Kil J., *Ławnicy jako forma udziału czynnika społecznego w polskim procesie karnym*, Warszawa 2021.
- Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
- Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2013.
- Maziarz J., *Sądy przysięgłych w II Rzeczypospolitej w praktyce Sądu Okręgowego w Krakowie*, Warszawa 2017.
- Murzynowski A., Rezler J., *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 1972.
- Osóbka-Morawski E., *Odrodzona Polska w Nowej Europie*, Lublin 1944.
- Ruszewski J. (red.), *Ławnicy – społeczni sędziowie w teorii i praktyce*, Suwałki 2011.
- Rybicki M., *Ławnicy ludowi w sądach PRL*, Warszawa 1968.
- Skorupka J. (red.), *Proces karny*, Warszawa 2022.
- Turska A., *Czynnik społeczny i zawodowy w wymiarze sprawiedliwości*, Warszawa 1971.
- Wiliński P. (red.), *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3: *Zasady procesu karnego*, cz. II, Warszawa 2014.
- Wysocki W. J., *Rotmistrz Pilecki*, Warszawa 1994.
- Zaborski M., *U źródeł sądownictwa państwa totalitarnego: zmiany ustroju sądownictwa powszechnego w tzw. Polsce Lubelskiej (22 lipca 1944 – 31 grudnia 1944)*. *Zarys problematyki*, „*Czasy Nowożytnie*” 2005, t. 18-19.
- Zagrodnik J. (red.), *Proces karny*, Warszawa 2021.

STRESZCZENIE

Marginalizacja instytucji ławnika we współczesnym procesie karnym na tle ustawodawstwa PRL

Na początku artykułu zostały zarysowane regulacje prawne dotyczące omawianej instytucji w latach 40. i 50. XX w. W tym okresie został zapoczątkowany dyskurs na temat formy udziału czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, w tym przede wszystkim wyboru pomiędzy ławnikami a sądami przysięgłych. Spór ten zakończył się w 1949 r., wraz z uchyleniem przepisów dotyczących sądów przysięgłych. Obecność instytucji ławnika ludowego została ugruntowana w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. Kolejnymi aktami normatywnymi, które miały wpływ na jej kształt, były: Ustawa o ławnikach ludowych w sądach powszechnych oraz Kodeks postępowania karnego z 1969 r. W latach 90., pomimo wyraźnych związków instytucji ławnika z poprzednią epoką, została ona utrzymana również w nowym Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. Jednak już w tym okresie rola ławników w procesie karnym zaczęła być stopniowo ograniczana. Apogeum tego zjawiska stanowiła nowelizacja wspomnianej ustawy, wprowadzona w 2007 r. W dalszej części artykułu przedstawiona została pozycja instytucji ławnika w oczach przedstawicieli doktryny, praktyki prawa, społeczeństwa oraz samych ławników. Następnie opinie te porównane zostały z poglądami współczesnych. Wskazano na obowiązek realizacji udziału czynnika społecznego w postępowaniu karnym wyrażony w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. oraz wyszczególniono zalety i wady obecności ławników w składach orzekających. Dokonano oceny obecnego sposobu ich funkcjonowania oraz regulacji normatywnych ich dotyczących. Przedstawiona w artykule analiza omawianej instytucji pozwala stwierdzić, że od blisko trzydziestu lat postępuje jej marginalizacja w polskiej procedurze karnej, a także daje podstawy wysunąć postulaty *de lege ferenda* dotyczące niezbędnych zmian w obowiązujących przepisach.

SUMMARY

Marginalization of the Lay Judge Institution in Modern Criminal Procedure in the Context of the Legislation of the Polish People's Republic

At the beginning, the article indicates legal regulations concerning aforementioned institution in the 40s and the 50s. In this period, a discussion arose on the form of the participation of a social factor in administrating justice, especially concerning the choice between lay judges and juries. The dispute ended in 1949, along with the derogation of provisions concerning juries. The presence of the institution of people's lay judge was established by the Constitution of the Polish People's Republic of 22nd July 1952. The next normative acts that had an impact on the shape of this institution were the following: the Law on people's lay judges in common courts and Code of criminal procedure of 1969. In the 90s, despite the lay judge institution being clearly connected to the previous system, it was adopted in the new Code of criminal procedure of 1997 as well. However, in this period, the role of lay judges in criminal procedure already started to be limited. The peak of this phenomenon was

an amendment of aforementioned statute adopted in 2007. The latter part of the article presents the position of the institution of a lay judge in the period of Polish People's Republic in the eyes of representatives of doctrine of law, legal practitioners, the public and the lay judges themselves. Subsequently, these opinions have been compared to the views of contemporaries. It has been pointed out that there is a legal obligation to execute the participation of a social factor in criminal procedure, incorporated in the Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997. Also, the advantages and disadvantages of the presence of lay judges in adjudicating panels have been specified. Their current way of functioning as well as normative regulations concerning them have been assessed. An analysis of aforementioned institution, that was presented in the article, leads to a conclusion that for nearly 30 years its marginalization has been growing in the Polish criminal procedure. It also gives reasons to formulate *de lege ferenda* postulates concerning necessary changes in the existing legislation.